

20. Краснова В. Положение 19 февраля 1861 г. и образование крестьянского самоуправления // *Вестник Московского университета*. – Сер. 8. *История*. – 1989. – № 1.
21. Будаев Д.И. Смоленская деревня в конце XIX – начале XX в. К вопросу о темпах, уровне и степени развития аграрного капитализма. – Смоленск, 1972.
22. Христофоров И.А. Судьба реформы: Русское крестьянство в правительственной политике до и после отмены крепостного права (1830–1890-е гг.). – М., 2011.
23. Корнилов А.А. Курс истории России XIX в. – М., 1993.
24. Лаптева Л., Шутов А. Из истории земского, городского и сословного самоуправления в России. – М., 1999.
25. Ерн В.П. Сельский сход и сельский староста как звенья крестьянского самоуправления начала XX в. // *Крестьянство и власть в России (IX – начало XX в.): К 150-летию отмены крепостного права: Мат. науч. конф.* – Липецк, 2011.
26. Скрыбин И.В. Крестьянская поземельная община «оскудевающего центра» России в контексте модернизационных процессов второй половины XIX – начала XX в. (на примере Тульской губ.). – М., 2012.
27. Дьячков В.Л. и др. Крестьяне и власть (опыт регионального изучения) // *Менталитет и аграрное развитие России (XIX–XX вв.)*. – М., 1996.
28. Національний архів Республіки Білорусь (Далі – НІАРБ). – Ф. 68. – Оп. 1. – Спр. 2.
29. Верховцева І.Г. Становлення селянського самоврядування в Росії (за матеріалами ревізії волосних правлін у 1863 р. В. П. Меццерським) // *Інтелігенція і влада: Зб. наук. пр. Серія: Історія*. – Вип. 29. – О., 2013.
30. Російський державний історичний архів (м. Санкт-Петербург). – Ф. 1317. – Оп. 1. – Спр. 92.
31. Беляев Е.В. Учреждение и деятельность крестьянского самоуправления в 1861–1889 гг.: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Тамбов, 2009.
32. Мальцев Г.В. Крестьянская община в истории и судьбе России. – М., 2010.
33. Кабытов П. Русское крестьянство в начале XX в. – Самара, 1999.
34. Кабытов П.С., Козлов В.А., Литвак Б.Г. Русское крестьянство: этапы духовного освобождения. – М., 1988.
35. Крестьянское движение в революции 1905 г.: в документах / Сост. Н. Карпов. – Л., 1925.
36. Крестьянские истории: Российская деревня 20-х гг. / Сост. С. Крюкова. – М., 2001.
37. Забелин В.М. Благодарненский уезд в революции 1905–1907 гг. – Ставрополь, 1997..
38. Приговоры и указы крестьян Центральной России. 1905 – 1907 гг. / Под. ред. В. Данилова, А. Корелина. – М., 2000.
39. Местное самоуправление глазами крестьян [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.reformshistory.ru/reformy/reformy-nikolaya-ivorog>.
40. Верховцева І.Г. Наративні джерела про селянське самоврядування другої половини XIX ст. // *Інтелігенція і влада: Громадсько-політичний збірник*. – Вип. 28. – Серія: Історія. – О., 2013.
41. Наумов С. «Селяни усієї України, єднайтеся!»: організаторська робота українських партій на селі (1905–1907 рр.) // *Український селянин*. – Черкаси, 2005. – Вип. 9.
42. Смирнов И.И. «Марковская республика». – М., 1975.
43. Герасименко Г.А. Борьба крестьян против столыпинской аграрной политики. – Саратов, 1985.
44. Анфимов А.М. П. А. Столыпин и российское крестьянство. – М., 2002.
45. Закон о преобразовании местного суда. С приложением Временных правил о волостном суде. Высочайше утвержденный 15 июня 1912 г. – М., 1913.
46. Лонская С. Мировые и волостные суды Российской империи на пути к единству // *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта*. – 2013. – Вып. 9.
47. Верховцева І.Г. «Крестьянская юстиция» в России второй половины XIX – начала XX в.: социокультурные аспекты // *Российская деревня в XVIII – XX веках: социокультурное измерение: Сб. ст.* – Оренбург, 2014.
48. Верховцева І.Г. Реформувати – не можна – скасувати: волосний суд у реформаторських планах російського істеблішменту початку XX ст. // *Гілея: науковий вісник*. – К., 2014. – Вип. 84.
49. Китанина Т. Война, хлеб и революция (Продовольственный вопрос в России. 1914 – октябрь 1917 г.). – Л., 1985.
50. Шпекторенко І.В. Державна політика у галузі хлібозаготівель в Україні у роки Першої світової війни 1914–1918 рр. (на матеріалах Катеринославської губ.): Дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1998.
51. Держархів Вінницької обл. (Далі – ДАВО). – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 27.
52. Держархів Харківської обл. (Далі – ДАХО). – Ф. 5345. – Оп. 1. – Спр. 184.
53. НІАРБ. – Ф. 2038. – Оп. 1. – Спр. 130.
54. Держархів Чернівецької обл. – Ф. 807. – Оп. 1. – Спр. 2963.
55. ДАХО. – Ф. 533. – Оп. 1. – Спр. 570.
56. ДАВО. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 224.
57. Басов Н. Становление и развитие социальной защиты и поддержки инвалидов в дореволюционной России // *Вестник ПСТГУ. IV: Педагогика. Психология*. – 2010. – Вып. 3.
58. Международный круглый стол «Русское крестьянство и первая мировая война» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article>.
59. НІАРБ. – Ф. 2575. – Оп. 1. – Спр. 149.
60. НІАРБ. – Ф. 2038. – Оп. 1. – Спр. 130.
61. Седов А.В. Движение революционного крестьянства России за демократическое самоуправление в 1917 г. – Нижний Новгород, 1991.
62. Герасименко Г.А. Земское самоуправление в России. – М., 1990.
63. Шлемин П.И. Столыпин и местное самоуправление. – М., 1992.

Verkhovtseva I.G. Peasant self-government in Russia Imperia during the First World War (the 1914th – the february of the 1917th). The position of the peasant self-government in Russia imperia during the First World War is characterized. The author proves that as the result of administrative component strengthening in the country management in wartime, district chiefs – village headmen, gradually assumed on themselves the exclusive administrative authority.
Key words: peasant self-government, the First World War, volost assembly, district chief, village assembly.

Л. І. Синявська

ОСОБЛИВОСТІ ВИРОБНИЧИХ ВІДНОСИН НА ПІДПРИЄМСТВАХ ВАЖКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Проаналізовано вплив соціально-політичних взаємовідносин між підприємцями і найманими працівниками України під час Першої світової війни на розвиток важкої промисловості.

Ключові слова: Перша світова війна, підприємництво, наймані працівники, кредит.

У процесі соціальної взаємодії дворянства, буржуазії, найманих працівників і селянства, під впливом економічних факторів, визначалася роль держави у врегулюванні економічних конфліктів, що виникали між цими групами. Ця проблематика частково досліджувалася у роботах К. Шацилло, Б. Авілова, Ю. Афоніна, С. Белова, Д. Боголепова, П. Волобуєва, Б. Дубенцова та ін. Втім, вони не ставили за мету дослідити вплив відносин між промисловцями та найманими працівниками на діяльність підприємств важкої промисловості, з виокремленням особливостей промислового розвитку в українських реаліях, що становить предмет аналізу цієї розвідки.

Перша світова війна вимагала максимальної напруги економіки кожної з країн-учасниць і, в першу чергу, це стосувалося промисловості – постачальника обмундирування, зброї та боєприпасів. У подібній ситуації будь-які перебої в роботі підприємств могли мати вкрай небезпечні наслідки. У зв'язку з цим, влади воюючих держав запровадили обмеження страйків ро-

бітників. Уже 29 серпня 1914 р. з'явився указ «Про продовження терміну дії Положення про заходи по охороні державного порядку і громадського спокою і про подальше залишення деяких місцевостей Імперії на положенні надзвичайної охорони». Хоча ним не передбачалися окремі заходи щодо промислового виробництва, через деякий час, на його основі, прийняли ряд локальних актів із урегулювання робітничих страйків. Водночас прийнято ряд законів, покликаних захистити у матеріальному плані мобілізованих та їхні сім'ї, зокрема й фабрично-заводських робітників, а 11 серпня 1914 р. вийшов іменний указ про утворення ради з нагляду за сім'ями осіб, які були призвані на війну, а також за сім'ями поранених і загиблих воїнів.

13 липня 1915 р. Міністерством внутрішніх справ прийнято циркуляр для посилення поліцейського нагляду за робітничим рухом. Згідно з ним, військовозобов'язані робітники, які отримали відстрочку і залишилися на заводах, що виконували замовлення військового відомства, за участь у страйках мали направлятися на збірні пункти для відправки у діючу армію. 19 жовтня 1915 р. фабричне законодавство доповнив акт «Про недопущення деяких відхилень від правил про роботу жінок, підлітків і малолітніх, а також про тривалість і розподіл робочого часу». Суть його полягала у тому, що Міністру торгівлі і промисловості було надано право дозволяти відхилення від відповідних законів на підприємствах, що працювали для забезпечення потреб оборони. Зокрема, важливо підкреслити, що під дію цього положення потрапили лише статті, що обмежували робочий час, але не забороняли роботу дітей на ряді виробництв [1, 91–93].

Загалом, соціальна стратифікація була властива робітництву, а в роки війни головними джерелами поповнення робітників стали люди похилого віку, жінки, підлітки, діти, а також мешканці, які йшли на оборонні заводи, щоб уникнути мобілізації. За словами очевидця, «своїх людей у місті всі знають, тому й не дивно, що показують пальцями й голосно говорять, коли якогось дня там побачать у формі Третьої роти когось із купців чи інших багатих людей, які туди поховалися, щоб не потрапити на фронт» [2, 96]. В роки війни змінився і статевий склад робітників, за рахунок зменшення кількості чоловіків. Значно ширше використання праці жінок, підлітків і дітей пояснювалося не лише зростанням попиту на робочу силу, але й тим, що їхня праця була дешевою. Так, жіноча праця широко використовувалася навіть у кам'яновугільній промисловості Донбасу. Якщо 1913 р. тут працювали 2,4 тис. жінок, то на 1 вересня 1916 р. – уже 12,4 тис. Поряд із жіночою, використовували й працю дітей і підлітків у металургійній промисловості. Внаслідок цього, продуктивність почала різко падати й у 1916 р. на шахтах Донбасу становила 81,5%, порівняно з 1913 р. [3, 66–67].

Недосконалість законодавчої бази трудових відносин у сфері промисловості надала підприємцям значний набір прийомів, що дозволяли обійти закон, не порушуючи його та зумовила відсутність організованого на високому рівні контролю за дотриманням ними норм права, причому неадекватна м'якість санкцій за порушення стала фактором, що визначав характер стосунків між власниками підприємств і працівниками [4]. Поруч із цим, зміни у складі робітників, зростання кількості малокваліфікованих кадрів, зменшення рівня життя робили робітничу масу менш стійкою до антиурядової агітації. Як правило, ці нові кадри не настільки цінували робоче місце, як професійні працівники, в яких жив дух капіталістичного підприємництва. Хоча зростання соціальної напруги у воєнні роки

було пов'язане насамперед із значним погіршенням становища робітників.

Навесні 1915 р. Міністерство торгівлі і промисловості зобов'язало власників вести надбавки на дорожечу. Проте підвищення номінальної заробітної плати не поліпшило добробут робітників, оскільки темпи зростання зарплати не відповідали збільшенню цін на продукти харчування та товари першої необхідності. З 1916 р. в умовах паливної кризи на багатьох підприємствах металургійної та металообробної промисловості відбулося скорочення тривалості робочого дня. Це призвело у свою чергу до зменшення рівня заробітної плати. Так, реальна заробітна плата робітників різних категорій на Донбасі 1917 р. складала 50–70% довоєнного рівня. Втім, загальне зменшення реальної заробітної плати робітників півдня і сходу України було меншим, ніж на підприємствах Петербурга та Москви [3, 73]. Відносно високим зберігався рівень оплати праці на суднобудівних підприємствах, де регулярно проводилася індексація, з урахуванням рівня інфляції. Це можна було пояснити необхідністю забезпечення підприємств робочою силою відносно високої кваліфікації [5, 11].

Попри це збільшення доходів навіть найбільш кваліфікованих робітників поступово перекривалося здорожчанням товарів і послуг. У 1915 р. одним із важливих завдань влади стало збереження м'ясного фонду. Ситуація на ринку м'яса призвела до того, що 16 липня 1916 р. було вирішено «ввести дозвільну систему забиття тварин», з метою скорочення споживання м'яса населенням [6, 487]. Так, на копальнях Катеринославського гірничого округу в липні 1916 р., порівняно з 1914 р., ціни на м'ясо зросли майже в 3 рази, на сало – в 4, на цукор – у 2. 1916 р. у середньому шахтар Донбасу витрачав на продукти харчування на місяць близько 30 руб., що складало 168% рівня 1914 р. Встановлення урядом фіксованих цін призвело до розуміння того факту, що у майбутньому не вдасться продати зерно зі значним прибутком. Іншим фактором, яких впливав на продаж селянами зерна, стало припинення його вивозу, що у деяких господарствах створювало проблеми зі збутом. Одночасно заготівельні структури почали скуповувати хліб за низькими цінами, але утримували його від реалізації, тому ціни на зернові культури вже наприкінці 1914 р. почали стрімко зростати. Це зумовило їхнє підвищення на всі інші продовольчі товари [7, 13]. За умов інфляції, селяни також прагнули «притримати» продовольство, щоб у майбутньому продати його дорожче [8, 12]. У той же час так звані тверді ціни на продовольство попередньо вироблялися у земствах на особливих нарадах поміщиків, що дозволяло поступово їх підвищувати [9, 62]. Підтвердженням цьому були звернення представників державного контролю щодо необхідності приведення «твердих цін» у відповідність до ринкових, у зв'язку з їхнім зростанням на 20% [10, 8].

Погіршення становища робітників поживило страйковий рух. З кінця 1915 р. виступами робітників були охоплені такі підприємства, як Дніпровський завод у с. Каменському Катеринославської губ., завод «Наваль» у м. Миколаїв. Страйк на останньому тривав більше місяця й закінчився звільненням робітників та відправкою понад 7000 військовозобов'язаних у розпорядження військової влади. Завод залишився без значної кількості кваліфікованих робітників, що призвело до зменшення продуктивності праці. Найбільшого розмаху досяг страйк шахтарів Горлівсько-Щербинівського району, що охопив 25 тис. осіб. Проте, на початку 1917 р. страйковий рух у регіоні вдалося дещо

вгамувати, шляхом покращення забезпечення населення продовольством та через масові арешти.

Посилення страйкового руху пояснювалося також невиваженою етнополітикою уряду й успішною антиросійською діяльністю іноземних спецслужб. Відтак, активними учасниками антиурядових виступів ставали представники етнічних меншин, які зазнавали утисків з боку царату. Зокрема найбільше постраждали, внаслідок протигорства дворян і буржуазії в роки Першої світової війни, німці. Однак у сфері відносин між ними та робітниками найбільша напруга спостерігалася у ставленні до євреїв, значна частина яких брала участь у роботі різного роду робітничих організацій і політичних партій. Варто наголосити, що частина страйків була організована на кошти німецьких спецслужб, зацікавлених у послабленні економіки Російської імперії. У секретних повідомленнях розвідок Воєнних округів йшлося про організовану агентурну роботу німецької розвідки, яка, користуючись проблемами у постачанні продовольства та товарів першої необхідності, розпалювала антиурядові настрої у середовищі робітників, з метою спонукати їх до страйку. Зокрема такі дії фіксувалися в основному на стратегічних підприємствах, що виконували військові замовлення [11, 43].

Характерною особливістю робітничого руху України була його відносна поміркованість. Він не вирізнявся масовістю страйків, послідовністю та рішучістю дій учасників. Це можна пояснити тим, що тут соціальні конфлікти мали менш напружений характер, порівняно з іншими регіонами імперії. Адже в Україні продовольча криза не набула таких масштабів, до того ж протягом війни значно змінився склад робітників, за рахунок поповнення селянами, полоненими, біженцями. Однак і тут лавиноподібне нагромадження соціальних проблем, погіршення матеріального становища основної маси населення, тривале порушення традиційного укладу життя спричинили зростання невдоволення урядом. Від серпня 1914 – до вересня 1915 рр. були зафіксовані 100 страйків, у яких взяли участь 43 тис. робітників, а з жовтня 1915 – до вересня 1916 рр. – 225, за участі 210 тис. працівників [12, 9].

Повалення самодержавства у лютому 1917 р. зробило можливим прискорене реформування законодавства у соціально-трудовій сфері. Реформування відбувалося в умовах посилення позицій робітників. Правотворчу діяльність здійснювали Тимчасовий уряд, Українська Центральна Рада та Ради робітничих і солдатських депутатів. Практикою стало укладення угод із соціально-трудових питань між радами і підприємцями, які санкціонувалися чи відхилялися Тимчасовим урядом. 23 квітня 1917 р. останній видав Постанову «Про робітничі комітети у промислових закладах», якою передбачалося створення на промислових підприємствах робітничих комітетів як представницьких органів. Вони створювалися за ініціативи не менш як 1/10 робітників. До питань, якими мали опікуватися ці комітети, належали представництво робітників перед адміністрацією із соціально-трудових питань (робочий і час відпочинку, оплата праці, правила внутрішнього розпорядку), а також у відносинах з урядовими та громадськими організаціями. Крім того, комітети могли займатися культурно-просвітницькою та іншою діяльністю, спрямованою на покращення умов для робітників (зокрема й побутових), врегулюванням стосунків у середовищі робітників [13, 92].

На підприємствах України досить часто робітничі комітети втручалися у справи адміністрації підприємств, не стільки турбуючись їх подальшою долею, скільки прагнучи забезпечити свої фінансові

інтереси. Мотивуючи свої дії «втечею адміністрації», стихійно створені робітничі комітети у деяких випадках прагнули навіть організувати доставку сировини [14, 9]. Такі дії вписувалися у революційні уявлення робітників про можливість виконання менеджерських функцій. Найчастіше подібні твердження лунали із вуст більшовицьких агітаторів, які наголошували на необхідності руйнування старих виробничих відносин.

На Державній нараді 14 серпня 1917 р. М. Ф. фон Дітмар різко засудив введення «самочинними комітетами» нових податків та зборів, а також штрафних санкцій, що, на його думку, вкрай негативно відбивалися на розвитку промисловості і дестабілізували економічну ситуацію в цілому. Такі дії він називав діяльністю «ворогів революції», які прагнули до руйнування держави [15, 93–94]. Втім, уже 9 вересня 1917 р. на засіданні Малої Ради, під тиском представників соціал-демократів, прийнято рішення про «передачу у завідування крайових органів влади найважливіших галузей промисловості» та про «оподаткування великого капіталу, майна та конфіскації військових прибутків, на користь окремих країв і держави». Поруч із цим, затверджено рішення про «скликання для кожного краю, який того домагається, національно-крайових суверенних Установчих зборів» [16, 284].

29 вересня Генеральний Секретаріат змушений був констатувати факт поширення на ґрунті війни й економічної руйни «епідемії грабунків, самосудів, анархічних виступів безвідповідальних груп», що, на думку урядовців, перешкоджало поживленню роботи промислових підприємств та могло бути припинене лише за допомоги «організованої самодіяльності і самооборони людної» [16, 324]. Фактично український уряд визнавав неспроможність вжити рішучих заходів для забезпечення економічної активності підприємців, а обмежувався лише певними заходами, спрямованими на врегулювання стосунків із селянством. Плекаючи плани створення Економічного комітету, який займався б проблемами промисловості, у Генеральному Секретаріаті сподівалися на піднесення промислового розвитку, за умови впровадження державного контролю над підприємствами [16, 325].

Згідно ухвали більшовицької влади, у січні 1918 р. на всіх промислових підприємствах, контрольованих ними частини України, було запроваджено робочий контроль, який передбачав створення так званих «робітничих заводських комітетів». Робітники багатьох промислових підприємств намагалися перехопити управління в свої руки. Фабрично-заводські комітети існували на 87% середніх і 92% великих промислових підприємств [17, 60]. Водночас авторитет власників багатьох підприємств все ще залишався на високому рівні, оскільки частина з них брала активну участь в управлінні виробництвом і забезпеченні стійкості виробничих зв'язків. Однак суперечливі розпорядження більшовиків в умовах здійснення ними грабіжницької політики в Україні, суттєво сприяли остаточному розладнанню виробництва [18, 185]. Встановлення соціальних гарантій, передача підприємств у руки робітників вели їх до здійснення заповітної мрії – брати участь в управлінні виробництвом. Хоча вони відразу руйнували звичні форми трудової діяльності, виробничу ієрархію, дезорганізували системи управління на підприємствах і, як наслідок, призводили до подальшого падіння виробництва [17, 61].

19 липня 1918 р. українським урядом було видано декрет про відновлення дії закону колишньої Російської імперії від 2 грудня 1905 р., де передбачалося суворе покарання за участь у страйках на підприємствах

[19, 50]. За свідченнями очевидців, у 1917–1918 рр. негативну роль відіграло втручання у виробництво невідготовлених керівників, а то й взагалі випадкових осіб, які отримали таку можливість лише в умовах послаблення центральної влади. Це, поміж іншого, призводило до численних випадків порушення техніки безпеки, що тягнуло за собою підвищення рівня травматизму. Ці дії призводили іноді до повного краху промислових підприємств і руйнування виробничих зв'язків [15, 93]. Спостерігалися численні конфлікти між керівництвом підприємств і фабрично-заводськими комітетами, які промисловці характеризували як «злочинне посягання на основи сучасного способу виробництва» [20, 387].

Отже, Перша світова війна зумовила деструктивні зміни у промисловому розвитку України. Було дезорганізовано роботу багатьох промислових підприємств, загострилася паливна криза. Вже 1916 р. держава стояла на межі фінансового банкрутства. Розуміючи неможливість продовження попередньої економічної політики, уряд Російської імперії обрав шлях посилення втручання державних органів в економічний розвиток, із запровадженням низки надзвичайних заходів, серед яких виділялися реквізиції, секвестр, конфіскації. Одержавлення економіки набуло безпрецедентного розмаху, але й це не дало очікуваних результатів і не зупинило кризи. Посилення страйкового руху спостерігалося й через загострення продовольчої кризи. 1917 р., у силу діяльності різних революційних організацій, за умов послаблення центральної влади, було підірвано основи економічної взаємодії між підприємцями та робітниками. Особливо негативну роль у цьому відіграло створення робітничих комітетів, які не компетентно втручалися в економічну діяльність підприємств.

1. Балицкий Г. В. *Фабричное законодательство в России*. – М., 1906.
2. *Центральний державний архів громадських об'єднань України* (далі – ЦДАГО України), ф. 5, оп. 1, спр. 78.
3. Турченко Г. Ф. *Південноукраїнський фактор у Першій світовій війні* // *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. – Запоріжжя, 2004. – Вип. XVII.
4. Белов С. И. *Законодательные акты как индикатор промышленного кризиса в годы Первой мировой войны (1914–1917 гг.)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gratota.net.
5. *Держархів Миколаївської обл.*, ф. 300, оп. 1, спр. 679.
6. Островский А. В. *Государственно-капиталистические и кооперативные тенденции в экономике России: 1914–1917 гг.* // *Россия и Первая мировая война (материалы международного научного colloquium)*. – СПб., 1999.
7. Кравець Ю. А. *Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки Лівобережної України (90-ті рр. XIX ст. – 1917 р.)*: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Луганськ, 2007.
8. Макарець С. В. *Виробництво і збут продукції сільськогосподарства в губерніях Лівобережної України на рубежі XIX–XX ст.*: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 2009.
9. Шестаков А. В. *Очерки по сельскому хозяйству и крестьянскому движению в годы войны и перед октябрём 1917 г.* – Л., 1927.
10. Фарбер М. Д. *Твердые цены на хлеб*. – Пг., 1916.
11. *Центральний державний історичний архів України, м. Київ* (далі – ЦДАГО України), ф. 575, оп. 1, спр. 766.
12. Реент О. П. *Перша світова війна й Україна: історико-теоретичні аспекти вивчення проблеми* // *Проблеми історії України XIX–XX ст.: початку XX ст.* – К., 2002. – Вип. IV.
13. Роцин Б. Е. *Российские фабрично-заводские комитеты в 1917 г.: историко-правовой аспект* // *Альманах современной науки и образования*. – 2010. – № 1, ч. 2.

14. Синюшин Ф. *Фабрично-заводские комитеты в России и их работа в современных условиях*. – М., 1923.
15. ЦДАГО України, ф. 2161, оп. 1, спр. 13.
16. *Українська Центральна Рада: док. і мат.*: у 2 т. – К., 1996. – Т. 1.
17. Семенов А. *Профессиональная деятельность городских рабочих в годы гражданской войны: экономическое раскрепощение эпохи экономического упадка* // *Вестник Адигейского государственного университета*. – 2005. – № 3.
18. Шитюк М. М. та ін. *Німці Півдня України: історія і сучасність*. – Миколаїв, 2009.
19. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 1, спр. 80.
20. Маевский И. В. *Экономика русской промышленности в условиях Первой мировой войны*. – М., 1957.

Syniavska L. I. **Features of industrial relations in Ukrainian heavy industry enterprises during the First World War.** In the article is analyzed the impact of social and political relations between the employers and employees in Ukraine during the First World War on the development of heavy industry.

Key words: The First World War, business, employees, credit.

О. М. Бачинська

ОПОДАТКУВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ВИДОВИЩ І РОЗВАГ У ГЕТЬМАНАТІ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Досліджується оподаткування театральних видовищ і публічних розваг у добу Гетьманату П. Скоропадського. Вказується на особливості застосування податкового законодавства у регіонах Української Держави.

Ключові слова: державний податок, міський збір, видовище, Гетьманат.

Театральні та інші видовища (кінематограф, циркові вистави тощо) не лише займають вагоме місце в культурному житті будь-якої сучасної держави, але й посідають помітне місце в її економіці, адже вони дають роботу частині активного населення та виступають предметом оподаткування. З огляду на умови, в яких сьогодні функціонують заклади культури в Україні, буде корисним вивчити й історичний досвід Української Держави часів гетьмана П. Скоропадського.

Фінансову і податкову системи часів Української національної революції 1917–1921 рр. досліджує П. Гай-Нижник. У 2004 р. вийшла його праця, присвячена фінансовій політиці доби Гетьманату [1], 2006 р. – монографія про податкову політику Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави та УСРР [2]. В окремих публікаціях він торкався і питання податкового законодавства у сфері культури і розваг на початку XX ст. [3], зокрема оподаткування українського театрального мистецтва в процесі його становлення за Гетьманату [4]. Дія ж податкового законодавства у сфері культури і розваг різних регіонів Української Держави дослідниками поки не розглядалася. Відтак, метою цієї статті є аналіз системи оподаткування театральних та інших видовищ (кінематографічних сеансів, циркових вистав, вокально-хорових виступів) та регіональних особливостей застосування податкового законодавства у добу Гетьманату.

Загалом, податкова база бюджетних надходжень Української Держави спиралася на підґрунтя правової бази Російської імперії і республіки часів Тимчасового уряду [1, 107]. Зокрема всі квитки на вистави, концерти, бали, маскаради тощо в театрах, цирках, клубах, садах, згідно із законом від 5 травня 1892 р., обкладалися добродійним збором, на користь «Відомства установ імператриці Марії». 22 листопада 1915 р. запроваджено тимчасовий військовий податок, який, разом з добродійним збором, був настільки великим, що викликав занепад «театральної промисловості». Тому